

OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞAİR VE YAZARLARI HİMAYE KRİTERLERİ

The Criteria for Taking Poets and Writers Under Protection in Ottoman Empire

Critères de patronage des poètes et écrivains dans l'Etat ottoman

Yrd. Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM*

ÖZET

Osmanlı toplumunda yöneticiler, gündelik hayatta şair ve sanatkarlarla beraber olmuşlardır. Şair ve yazarlar, telif ettikleri önemli eserlerini onlara takdim etmiş ve bu sunuş aynı zamanda yazarın telif ücreti talebini de ifade etmiştir. Şair ve yazarlara yapılan ihسانları şöyle sıralayabiliriz: 1.Sanatta Rütbe, 2.Para, 3.Bürokratik Mevki, 4.Kıymetli Elbise, 5.Arazi, 6.Eserin Rahat Yazımı İçin İnsan ve Yer Tahsisi

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Yöneticiler, Şair, Yazar, Himaye

ABSTRACT

In Ottoman public administrators have consort with poets and artisans. Poets and authors have offered their important arts which had copyrighted and this offer means their request about cost of the copyright. We can count the favors to poets and authors like this: 1.Degree in Art, 2.Currency, 3.Grade in Bureaucracy, 4.Valuable Clothes, 5.Land, 6.Area and Auxiliary for Writing of Writing Easily.

Key Words

Ottoman Empire, Administrators, Poet, Author, Protection

I.ESERİN ALICI BULMASI

Hattatların da kaleme aldığı bir öz-deyiş vardır: “Ma’rifet iltifâta tâbî’dir / Müşterîsiz metâ’ zâyi’dir”. Her yazar, okuyucusunun niteliği ve niceliği oranında değer kazanır. Her ne kadar Ahmet Hâşim, “Büyük şiirlerin medhalleri, tunç kanatlı müstahkem şehir kapıları gibi, sımsıkı kapalıdır, her el o kanatları itemez ve o kapılar bazan asırlarca insanlara kapalı durur.” (A.Haşim 1987:73) diyorsa da genel çerçevede eser, alıcısını bulursa bir değere kavuşur. Nefî, eğer alıcı bulunmasaydı düşünce pazarının kıyâmete kadar kesad üzere kalacağını (Akkuş 1993:193); Fuzûlî de eğer alıcı bulabilseydi bin gizli hazineyi ortaya çıkaracağını (Ayan 1981:411) belirtir.

II.YÖNETİCİLERE ESER SUNMA GELENEĞİ

Türk toplumunda kitap telif geleneğinin en dikkate değer yönlerinden biri de şair ve yazarın, önemli gördüğü eserini dönemin idârecisine takdim etmesidir. Bu sunuş, yazarın telif ücreti talebini de ifade etmektedir. XI. ve XII. yüzyıllara bakarsak Yûsuf Has Hâcib’in Kutadgu Bilig’i Tabgaç Buğra Han’a; Edib Ahmed Yükneki’nin Atabetü’l-Hakâyık’ı Muhammed Dâd Sipehsâlâr Beğ’e; Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lügâti’t-Türk’ü Halife Ebu’l-Kâsım Abdullâh’a; Fahreddin Mübârekşâh’ın Şecere-i En-sâb’ı Sultan Kutbeddin Ay Bek’e; Zemahşerî’nin Mukaddimetü’l-Edeb’i Harzemşah Atsız’a sunduğunu görürüz.

Yazarların, eserlerini dönemin idâ-

* KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

recisine sunmasının temelinde yatan sebepler şunlardır: 1. İdarecilerin bilim, sanat ve kültür hayatıyla içiçe bulunması ve eseri az çok değerlendirme imkânına sahip bulunması, 2. Telif edilen eserin jüriyi temsilen bürokrasinin zirvesinde olan kişiye verilmesi, 3. Telif ücreti talebi. Eserin değerlendirilmesi okuyucuya aittir. Türk geleneğinde pâdişahlar, şehzâdeler ve paşalar, ilim ve sanat erbâbıyla içiçe olmuş, hattâ gündelik hayatı paylaşmışlardır. Meselâ, Fâtih'in oğlu Sultan Cem, Sa'dî, Kandî, Sehâyî, Haydar Çelebi, Şâhidî, Tûrâbî; Yavuz Sultan Selim ise; Halîmî, Hayâlî Abdülvahhab Çelebi, İbni Kemâl, Tâcizâde Ca'fer Çelebi, Tâcizâde Sa'dî Çelebi, Şehîdî, Bursalı Şevkî, Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi(Hâtemî), Pîrî Mehmed Paşa(Remzî), Zeynel Paşa, Hâfız Acem, Sücûdî, Tâli'î, Güvâhî, İshak Çelebi, Nihâlî, Fehmî, Şükrî, Sâgarî, Mu'ammâyî, Şâh Muhammed Kazvînî, Dervîş Şemsî, Lâmi'î, Âhî, Zâtî ve Revânî gibi şair ve edipleri etraflarında tutmuşlardır.

Sosyal hayatta şüphesiz, yalnız şiir değil, diğer güzel san'atlar da teşvik edilmiştir. Hattâ, Yavuz Sultan Selim, bu husûsta dışarıdan san'atçı transferi yapmak suretiyle İran'dan ressam Şah Mehmed, Abdülgânî ve Dervîş Bey'i; nakkaş Alâeddin Mehmed, Mansur Bey, Şeyh Kâmil, Ali Bey ve Abdülhâlık'ı İstanbul'a getirtmiş, babası Sultan Bâyezid II zamanında Osmanlı ülkesine gelen Şah Kulu'yu baş-nakkaş tâyin etmiştir (İpekten 1996:60-61).

San'atı bilen bir yönetimin san'at-kârı himâye etmesi son derece tabiidir. Pek çok Osmanlı sultânı (Fâtih Sultan Mehmed=Avnî, Sultan Bâyezid II=Adlî, Yavuz Sultan Selim=Selîmî, Kânûnî Sultan Süleyman=Muhîbbî, Sultan Selim II=Selîmî, Sultan Murad III=Murâdî, Sultan Ahmed I=Bahtî, Sultan Osman

II=Fârisî, Sultan Mustafa III= İkbâlî, Sultan Selim III=İlhâmî), şiirle iştiğal etmiş olup Sultan Bâyezid II, Sultan Murad III, Sultan Süleyman II, Sultan Ahmed III, Sultan Selim III, Sultan Abdülaziz, hattat; Sultan Mahmud I, Sultan Selim III, Sultan Abdülaziz müzisyen; Yavuz Sultan Selim, ressam pâdişahlardı. Gazneli Mahmûd-Firdevsî, Sultan Sencer-Enverî, Hüseyin Baykara-Molla Câmî/Ali Şîr Nevâî yaklaşması Sultan Selim III-Şeyh Gâlib arasında en üst düzeye çıkar.

Kasideler, şairden yöneticiye sunulan edebî bir dilekçe mahiyetini de taşır. Şiir meclisinde okunan bir şiir, te'lif edilip takdim edilen bilim ve san'at eseri, bir talebi temsil eder ve bu talep genelde olumlu karşlanır ve yöneticinin beğenisi oranında ödüllendirilirdi. Bâzan da yönetici, bir proje ile bilim adamı veya san'atçıyı görevlendirirdi. Bilim ve sanat erbâbının teşvik edilmesi daha çok Fâtih Sultan Mehmed(1451-1481), Yavuz Sultan Selîm(1512-1520) ve Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) devirlerinde en üst düzeye çıkmıştır.

III.YÜKSELİŞ DÖNEMİ

İstanbul'da sürekli olarak hizmetinde 185 şair bulunan ve bunların 30'una şair ulûfesi veren Fâtih Sultan Mehmed (Hammer 1989:198-199; Latîfî 1314:63), Molla Câmî'yi ülkesine getirmek için Hoca Abdullah Kirmânî ile Haleb'e 5.000 altın göndermiş, bu sırada Câmî, Diyarbakır'a geldiği için buluşma mümkün olmamıştır. Fâtih, her yıl ona bin flori göndermiştir (Latîfî 1314:62). Necâtî, bir gazelini Fâtih Sultan Mehmed'in nedîmi ve musâhibi Amirutzes'in sarığı arasına sokarak pâdişaha iletmiştir. Fâtih, bu şahısla satranç oynarken sarığın arasındaki kâğıdı görüp gazeli okumuş, beğenmiş ve Necâtî'yi 7 akçe ulûfe ile divan kâtipliğine tâyin etmiştir (İpekten 1996:30).

Zâtî, otobiyografisinde şöyle der: “İstanbul’a Sultan Bayezid devrinde geldim. Sadrazam Hadım Ali Paşa’ya kasideler verdim ve meclislerinde bulundum. Ali Paşa ve Defterdar Pîrî Paşa vasıtasıyla Sultan Bayezid’e bir îdiyye, bir bahâriyye ve bir şitâiyye sundum. Çok ihsân aldım. Pâdişâh’a yılda üç kaside verirdim. Biri nevrüzde, diğeri bayramlarda. Nevruzda 2.000 akçe alırdım. Bayramlarda kıymetli elbiseler verirlerdi.”(Kınalı-zâde 1989:385-387; İsen 1994:216-217).

Güvâhî, topladığı atasözlerini nazma çevirip Kenzü’l-Bedâyi’ adıyla Yavuz Sultan Selim’e sunmuş ve buna karşılık Geyve’de kendisine bir timar verilmiştir (Kınalı-zâde 1989:825, İsen 1994:82). Merzifon’da müderris iken şehre gelen Yavuz Sultan Selim’e bir gazel takdim eden Hâfız Acem, beğenilen şiiri karşılığında İstanbul’da Ali Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir (Kınalı-zâde 1989:277). Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran ve Mısır seferlerini yazan Şükri, bu Selim-nâme karşılığında pâdişah-tan 80.000 akçe tutarında bir zeâmet almıştır (İsen 1994:234). Zâtî, Yavuz Sultan Selim’in tahta çıkışı üzerine ona bir cülûsiyye sunmuş ve “Serverâ bir bende-i bî-kayddır kapunda adl / Tutamazdı anı zencîre çeküp Nûşîrevân” beytini beğenen pâdişah, kendisine Bursa’da bir köy bağışlamıştır (İpekten 1996:76). Sultan Selim, Mısır sultanı Kansu Gavri’ye bir mektup göndermek gerektiğinde bir çavuş gönderip Tacizâde Sa’dî Çelebi’yi saraya çağırması ve mektup için görevlendirmiştir. Evine dönüp sabaha kadar mektubu yazan Sa’dî Çelebi’nin Arapça inşâsını beğenen Sultan Selim, ona 30.000 akçe ihsân etmiş, maaşına zam yapmış ve ayrıca pekçok hediyeler vermiştir (İpekten 1996:78; Kınalı-zâde 1989:464). Lâmi’î, Fettah Nişâbûrî’den tercüme ettiği Hüsn ü Dil’i Yavuz Sultan

Selim’e takdim ederek karşılığında 35 akçe ulûfe almıştır. Daha sonra yazdığı Ferhâd-nâme için de kendisine Bursa’da bir köy verilmiştir (Karahan). Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferinden sonra Tebriz’den getirdiği Acem san’atkârları vasıtasıyla Türk san’atkârlarının yetişmesini istiyordu. Daha önce İran’da muamma ilmîni öğrenmiş Tireli bir macuncunun oğlu olan Muammâyî, İranlı muammâ ustaları ile pâdişâhın huzurunda muammâlar söylemiş ve bilâhère bir Muammâ Risâlesi yazıp takdim etmiştir. Sultan Selim, bu ilmin kendi ülkesinde de üstadları yetiştiğine memnun olmuş, şaire pek çok iltifatlarda bulunmuş ve ayrıca 300 flori ihsan etmiştir (Kınalı-zâde 1989:914). Aynı zamanda bir tefsir âlimi de olan Şah Kâsım, Edirne’de bir mecliste pâdişâhın emri ile bâzî âyetleri tefsir edince, çok memnun kalan Yavuz Sultan Selim, ona 40 akçe ulûfe bağlamış ve bu mikdar Kânûnî zamânında 100 akçeye çıkarılmıştır (İpekten 1996:80).

Her vesile ile Kânûnî Sultan Süleyman’a gazel ve kasideler sunan Hayâlî’ye önce ulûfe bağlanmış, ardından timar ve zeâmet verilmiştir. Zeâmeti, en üst sınıra, yâni 100.000 akçeye yükseltilen Hayâlî, ayrıca Veziriazam İbrahim Paşa, vezirler ve Başdefterdar İskender Çelebi’den para ve hediyeler alırdı (İpekten 1996:95-96). Ârif Fethullah Çelebi, hey’et ve hendese bilen, şâir ve Farsçaya vâkıf bir şahsiyettir. Kânûnî Sultan Süleyman tarafından bir şeh-nâme yazmaya memur edilmiş ve yazdıkça cüz cüz pâdişâha takdim edip takdir ve iltifatlarını kazanmıştır. Eser, 30-40.000 beyt olunca rütbesi artırıldı. Kânûnî, Ârif Çelebi rahat çalışsın diye kendisine bir bina yaptırdı. Yanına usta hattatlar ve nakkaşlar tayin etti. Eser bittiği zaman 60.000 beyt olmuştu. Pâdişâha sunulduğunda çok beğenildi (İsen 1994:238).

Taşlıcalı Yahyâ Bey, “Bana olaydı Hayâlî’ye olan rağbetler / Hak bilür sihr-i helâl eyler idim şi’r-i teri” diyerek Hayâlî Bey’in pâdişah katında gördüğü itibarın fazlalığından şikâyet etmiş, bunun üzerine kendisine Eyyüb, Kaplıca, Sultan Orhan ve Sultan Bayezid vakıfları mütevelliliği verilmiştir (Kınalı-zâde 1989: 1078). Fevrî, Kânûnî’nin 1553’de Nahçıvan seferine çıktığı sıralarda söyleyip pâdişaha sunduğu “Musahhar oldu hâl-i rûy-ı yâra bağrımun başı / Diyâr-ı Rûm Sultânı bu kez alur Kızılbaş” beyti karşılığında 100 altın almış ve pâdişahın musâhipleri arasına alınıp sefer müddetince yanında bulunmuştur. Ayrıca 200 beytlik bir kaside yazıp her beytine bir altın almıştır (İpekten 1996:103). Unsûrî’nin Vâmık u Azrâ’sını tercüme eden Lâmi’î, gül redifli bir kasideyle bunu Kânûnî’ye takdim etmiş ve karşılığında câize almıştır. Eseri beğenen pâdişah, bu sefer Fahr-ı Cürcânî’nin Veyse vü Ramîn’inin tercümesini emretmiştir. Bu eseri de bitiren Lâmi’î, İbrahim Paşa vasıtasıyla pâdişaha sunmuş ve bu hizmetine karşılık sadrazam kendisine günde 20 akçe ulûfe bağlamıştır (İpekten 1996:108). Kânûnî, fakr u zarûrete düşen Ârifî’ye 15 akçelik silahdarlık verecek himâyesi altına almıştır. “Gül” redifli bir kasidesi üzerine maaşını 20 akçeye yükseltmiş ve 1548’de Van seferine çıkarken İstanbul’da Beytül-Mâl ve Şâhinciler kâtibi tayin etmiştir (Kınalı-zâde 1989:599).

IV.DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti’nde ülke sınırları içinde ve diğer ülkelerdeki pekçok şair ve yazar, çeşitli tarzlarda ödüllendirilmiştir. Bu himâyede gözönüne alınan so-

mut kriter, şair ve yazarın eserini tanıtmaya yeteneği ve idarecinin beğenisi. Bu tavır, bir noktada subjektif ve hakkaniyetli sayılmayabilir. Ancak, ilim ve sanat dünyasına âşına olan yöneticilerin, mümkün merteye ilim ve sanat eserlerini teşvik ettiği de bir gerçektir. Şair ve yazarlara yapılan ihsanları şöyle sınıflandırabiliriz:

- 1.Sanatta Rütbe: Baş Nakkaşlık
- 2.Para: Ulûfe, Câize, Maaşa Zam
- 3.Bürokratik Mevki: Divan Kâtipliği ve Diğer Kâtiplikler, Müderrislik, Vakıf Mütevelliliği, Silahdarlık
- 4.Kıymetli Elbise
- 5.Arazi: Timar, Zeâmet
- 6.Eserin Rahat Yazımı İçin İnsan ve Yer Tahsisi: Bina, Hattat ve Nakkaş

KAYNAKLAR

- AHMET HAŞİM. 1987. **Bütün Şiirleri**. Dergâh Yay., İstanbul
- AKKUŞ, Metin. 1993. **Nefî Divânı**. Akçağ Yay., Ankara
- AYAN, Hüseyin. 1981. **Fuzûlî. Leylâ vü Mecnûn**. Dergâh Yay., İstanbul
- HAMMER. 1989. **Büyük Osmanlı Tarihi**. - II. İkra/Okusan, İstanbul
- İPEKTEN, Haluk. 1996. **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**. Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul
- İSEN, Mustafa. 1994. **Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı**. Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara
- KARAHAN, Abdülkadir. “Lâmi’î”. **İslam Ansiklopedisi**.
- KINALI-ZÂDE HASAN ÇELEBİ. 1989. **Tezkiretü’ş-Şuarâ**. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara
- LATİFİ. 1314. **Tezkire-i Latîfî**. Der-saâdet(İstanbul)